

A PSICOLOXÍA NO SÉCULO XX. BALANCE E PERSPECTIVA NO LIMIAR DUNHA NOVA CENTURIA

*Helio Carpintero**
Universidade Complutense
Madrid

A Psicoloxía, concibida como ciencia positiva, é xa un saber centenario. A finais do século XIX, a conxunción dunha serie de circunstancias creou o espacio onde efectivamente naceu esta ciencia, que converteu o seu desenvolvemento en trazo distintivo da nosa época.

Coma en moitos outros casos, a nova disciplina científica veu a recubrir un espacio que estivera antes na órbita da Filosofía. No noso caso, é notorio que desde o comezo da reflexión filosófica na Grecia antiga, esta ocupouse de coñecer e analiza-la mente humana, os seus varios tipos e temperamentos e ata os factores determinantes que impulsan a vida individual e maíla colectiva. Pero todo ese esforzo estaba orientado á construción dunha filosofía.

Ó se constituír hai pouco máis dun século, ese saber acerca da mente como ciencia, e non como Filosofía, ese cambio, enmarcouse nunhas circunstancias precisas, e tivo unhas consecuencias determinantes do seu futuro.

AS FADAS DERREDOR DO BERCE

As creacións do home son sempre nalgún sentido fillas da súa época; o nacemento da ciencia psicolóxica, tamén. Hai algunhas circunstancias presentes naquela hora coas que hai que contar para comprende-lo acontecido.

Unha é a decadencia da Filosofía, como consecuencia da bancarrota do idealismo alemán e a emerxencia do cientificismo positivista. Contra os anos setenta, ata un espírito filosoficamente innovador como Franz Brentano chegou a dicir que o verdadeiro método da filosofía era o da ciencia natural. Reivindicaba, coma moitos outros, a volta á experiencia concreta, tralo ocaso dos sistemas do idealismo.

A segunda é a aparición do evolucionismo, que había aliña-lo home co resto das especies biolóxicas. Con isto, a mente humana e a animal convertéronse en etapas sucesivas dun mesmo desdoblamento, e o seu estudio pedía

* Catedrático de Historia da Psicoloxía.

unha actitude e enfoque comúns (Pinillos, 1975). E tanto a mente coma o organismo comezaron a ser vistos como realidades definidas polo seu valor biolóxico de adaptación e supervivencia (Gruber, 1980).

A terceira vén sen dúbida dada polos éxitos da ciencia do século XIX no proceso de transformación do mundo. A química abriu horizontes inmensos á industria, a fisioloxía á medicina, a física ás comunicacións, á mecanización da produción e á revolución industrial. Incluso o impresionismo en pintura e o naturalismo na novela levan a pegada do influxo da ciencia do seu tempo.

A Psicoloxía naceu así baixo o signo dunha naturalización empírica da mente, dunha inmensa fe na ciencia, que aspiraba a ordena-la totalidade do saber, e por iso —aínda que non nos primeiros momentos— axiña entrou na órbita dos saberes técnicos con valor de utilidade para o benestar humano. Ademais, por mor do seu 'anti-filosofismo', botou a andar cunha renuncia explícita a formula-los problemas últimos da natureza do seu obxecto, conformándose con descubrir leis do mundo de fenómenos que integran a experiencia. Todo isto fixo deste saber algo aberto, sen límites ríxidos, xustificado máis polos seus efectos que polos seus principios, pola súa práctica máis que pola súa teoría. A súa orientación fortemente empírica, unida a esa certa indefinición teórica, fixo posible a aparición de innumerables variedades de escolas e tendencias (Carpintero,

1996). E esta diversidade teórica acabou por aparecer como unha característica súa (Staats, 1983; Yela, 1989).

A PAISAXE DO SÉCULO XX

Aínda que calquera relato histórico da Psicoloxía do século XX comezará sempre por mostra-la existencia dunha gran pluralidade de escolas, convirá aquí trazar só un mínimo bosquejo do que foi esa historia, para logo subliña-los trazos e feitos máis sobresaíentes.

Para empezar, nótese que desde un primeiro momento, xunta o estudio descritivo dos feitos mentais, xurdiron dúas liñas explicativas diferentes: a que os relacionaba coa estrutura biolóxica dos individuos (Psicoloxía fisiolóxica) e a que os poñía en conexión cos marcos sociais e históricos que tamén os condicionan. O frecuentemente chamado 'fundador' da Psicoloxía científica, Wilhelm Wundt (1832-1920), dedicou a cada aspecto unha obra fundamental: nun caso son os *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (*Fundamentos de psicología fisiolóxica*) —que foi medrando sen parar desde a primeira á quinta edición—; no outro, a súa voluminosa *Völkerpsychologie* (*Psicoloxía dos pobos*), esta de orientación socio-etnolóxica. Desde entón a Psicoloxía seguiu crecendo en contido en ámbolos campos, pero conservando sempre unha triple inspiración ben diferenciada: a perspectiva 'xeneralista', que inclúe a estrutura dos procesos; a dunha

Psicoloxía social atenta á consideración do interindividual e grupal, e a psicofisiolóxica arredor das bases biolóxicas dos feitos mentais e conductuais. Por iso unha e outra vez se tendeu a caracterizar esta ciencia como 'bio-social', onde o guiñón cumpre á vez funcións de conexión e separación.

A Psicoloxía nacera coa aspiración de formular leis empíricas que describiran, e de ser posible explicaran, a multitude de fenómenos e vivencias que forman a experiencia ou vida mental. Ó longo do século foron aparecendo cambios profundos nos modelos teóricos utilizados, así como unha continua expansión dos campos de estudo.

Tratemos de delinea-las diferentes vías de desenvolvemento, tanto teóricas como aplicadas. O cadro, aínda que esquemático, tal vez poderá ser útil para evocar de golpe unha imaxe, sequera só aproximada, desta ciencia.

AS GRANDES ESCOLAS

A influencia de Wundt na ciencia posterior non se pode facer de menos. Tense dito que as diferentes tradicións nacionais que tiveron consistencia ó longo do século terminan sempre por mostrar unha conexión co laboratorio do grande investigador alemán. Durante anos, ese laboratorio foi a meca desexada para os psicólogos novos experimentais do mundo enteiro. Xa entrada a nova centuria, a súa influencia decreceu por varias razóns: o seu

rexeitamento a experimentar no laboratorio os procesos mentais superiores, o seu crecente interese polos estudos etnopsicolóxicos, mesmo a súa forte politización xermánica na Primeira Guerra Mundial... (Rieber, 1980).

Wundt buscou describir esa estrutura da experiencia, e se por un lado chegou a unhas unidades relacionadas directamente co funcionamento orgánico (sensación e sentimentos), por outro atendeu ó cambio que introducen na vida mental as diferentes épocas históricas, as sucesivas mentalidades que dominaron a evolución humana. O seu proxecto quedou en seguida escaso para as demandas dos seus discípulos.

Xurdiron alternativas á pretensión do seu 'estructuralismo' de establece-la estrutura e xénese dos procesos conscientes. Estrictamente contemporáneo seu foi o 'funcionalismo', baseado no evolucionismo, que antepón a tódalas outras a pregunta do 'para qué', da funcionalidade e valor adaptativo daqueles procesos. O 'funcionalismo' —algo moito máis amplo e flexible ca unha escola, pero con certos trazos que o delimitan fronte a outras posicións— abrollou no mundo anglosaxón con forza —William James e John Dewey son dúas figuras ben notorias—, estendeuse polos países occidentais (Inglaterra, Suíza, Holanda, etc.), e, como logo imos ver, abriu a vía que había desembocar nas varias formas de Psicoloxía aplicada (Caparrós, 1986).

Contra o ano 1900 xurdiron dous vigorosos grupos fóra da tradición wundtiana. Por un lado, o fisiólogo Ivan Pavlov (1849-1936) descubriu o condicionamento clásico, unha forma moi básica e potente de aprendizaxe asociativa amplamente estendida pola escala animal ata o home. Desde aí, a súa teoría expandiuse a outros temas psicolóxicos como un estudio da 'actividade nerviosa superior'. Pola súa parte, o psicopatólogo Sigmund Freud (1856-1939), polos mesmos anos, abordou o estudio da mente desde os niveis inconscientes, creou un modelo de desenvolvemento mental fortemente apoiado na evolución do dinamismo sexual desde os seus inicios infantís e creu poder explicar desde ese primeiro núcleo as máis amplas construcións culturais —arte, relixión, normativa social—, convertendo a Psicoloxía nunha hermenéutica do desexo (Polaino, 1981).

O interesante é que ámbolos movementos, pensados e concibidos por médicos, aínda que desde situacións empíricas ben distintas, representaron unha ruptura da unidade da nova ciencia experimental recentemente constituída, e os efectos desa disgregación aínda se deixan sentir hoxe, ó cabo do tempo.

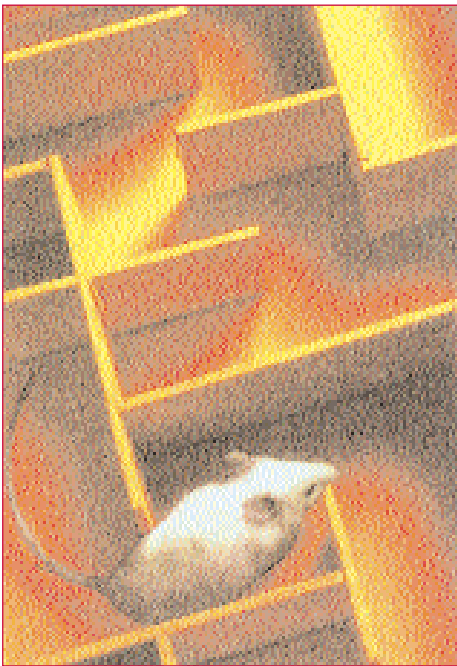
Nos anos vinte xurdiron novas opcións teóricas. Destacan aquí dúas escolas, nadas dentro da tradición psicolóxica clásica, que aparecen claramente contrapostas: unha é o conductismo americano, a outra, a psicoloxía da Gestalt.

A escola conductista pretendía explica-la conducta desde asociacións entre estímulo e respostas, concibidos como elementos atómicos que entrarían na construción dos repertorios de conducta máis complexos; a outra, a psicoloxía 'da Forma ou da Gestalt', toma a conducta nas súas formas globais, complexas, e explícaa mediante totalidades que se dan na experiencia e no organismo.

O 'conductismo' orixinouse no mundo norteamericano. John B. Watson (1878-1958) puxo en marcha, en 1913, esta 'Revolución conductista', que logo se estendería trala Segunda Guerra Mundial a gran parte das nacións occidentais. O afán por facer da Psicoloxía unha 'ciencia natural' empurrou a intentar unha ciencia 'sen conciencia' —unificando en gran medida o saber sobre o home e o das especies animais, ó facelos coincidir no estudio da conducta, a actividade adaptativa visible e observable. E ó especificar esta nas súas dúas formas básicas posibles —innata e aprendida— converteu case todo o inmenso campo psicolóxico nun vasto capítulo dominado polo concepto de aprendizaxe. Entre 1920 e 1960, aproximadamente, no mundo americano 'psicoloxía' quería dicir, sobre todo, ciencia da aprendizaxe —as súas causas, os seus modos, os seus factores influentes, as súas condicións biolóxicas—. E unha aprendizaxe estudiada en infinitas ocasións aproveitando as habilidades e condicións da rata de laboratorio. Un gran conductista de mente ampla e con

sentido do humor, Edward C. Tolman, dedicoulle o seu principal libro a "M.N.A.": o *Mus Norvegicus Albino*, ou rata branca (Tolman, 1932), e non lle faltaba razón para facelo.

No outro extremo habería que situa-los psicólogos da Forma ou Gestalt. Orixinariamente alemáns (Max Wertheimer, Kurt Koffka, Wolfgang Köhler, Kurt Lewin), tamén animados polo propósito de aproxima-la Psicoloxía á Ciencia natural, afirmaron que no estudio da experiencia é a totalidade a que determina e condiciona o valor das súas distintas partes, igual

No ano 1932 o conductista Edward C. Tolman dedicoulle o seu principal libro a ' M.N.A.': *Mus Norvegicus Albino* ou rata branca.

que o campo físico impón a súa determinación ás partículas que nel se moven. Percibimos figuras sobre certos fondos, proxectamos accións sobre un dinamismo xenérico, sentimos unha dor sobre un fondo de cenestesia, construímos unha figura de personalidade sobre outras posibles... A totalidade, sempre, contén a clave para comprender-los elementos.

Os conductistas e xestaltistas tenderon a achega-la Psicoloxía á Ciencia natural e, en xeral, á Física. Os primeiros interesáronse polo operacionalismo do físico Bridgmann, os segundos, pola física do campo de Einstein e de Broglie e a matemática topolóxica. Opostos en moitas cousas, os seus esforzos por facer da Psicoloxía unha ciencia rigorosa parecen aproximalos. O seu destino histórico semella estar marcado máis pola condición nacional dos seus promotores ca polo fondo último das súas propostas teóricas. Os conductistas eran americanos; os gestaltistas, alemáns, e isto foi decisivo no contexto da Segunda Guerra Mundial, como en seguida diremos.

Os conductistas impuxeron unha Psicoloxía puramente obxectiva. Desterraron a experiencia inmediata da súa construción intelectual. Tenderon a repudiar toda a experiencia subxectiva como mentalismo, e trataron de converter aquela, fose cognitiva ou afectiva, en pura conducta. Era difícil chegar máis lonxe no camiño que se arredaba da tradición de Wundt.

A chegada dos ordenadores —máquinas que manipulan símbolos e producen resultados con sentido— abriu o camiño antes vedado dunha Psicoloxía que puidera á vez estar interesada por comportamentos efectivos e polos plans, normas e regras con que os sistemas intelixentes rexen as súas operacións. O home e os animais próximos ó seu nivel evolutivo poderían polo menos ser comparados a ordenadores en canto que son sistemas operativos controlados por regras. Os ‘cerebros electrónicos’ —termo familiar co que se designaron os computadores— poderían dar ideas para comprender os outros cerebros, os naturais e biolóxicos. Desde os anos sesenta atraeu os psicólogos esa posible comparación (Rivière, 1991). O resultado foi un novo cambio, especialmente no mundo de influencia anglosaxona, que fai outra volta da Psicoloxía unha ciencia da mente. Esta, mediante representacións e regras, axusta o comportamento ó contorno: a Psicoloxía volveuse ‘cognitiva’.

Neste horizonte levouse a conxunción a actividade procesadora do sistema humano con dous modelos converxentes pero distintos. Un, a súa comparación co funcionamento dun computador, de modo que este puidera producir resultados —decisións, xuízos, clasificación— análogos ós producidos por sucesos reais. Os especialistas en intelixencia artificial e ciencia da computación produciron toda unha serie de exploracións sobre o tema (Adarraga e Zaccagnini, 1994). É un

campo de interrelación entre aquelas disciplinas e a Psicoloxía. A segunda —e hoxe enormemente fortalecida— liña de exploración nace dos tremendos avances técnicos das neurociencias e, en particular, das técnicas de neuroimaxe. A análise das pautas de actividade cerebral en distintos tipos e momentos da súa execución e maila súa correlación coas estruturas determinadas de actividade mental están permitindo novos progresos á Psicoloxía, sobre todo no campo da Neuropsicoloxía (León Carrión, 1995).

Como se ve, os modos de exploración e os sistemas conceptuais con que se abordou o coñecemento da nosa vida mental non deixaron de progresar. Lonxe de estar ante un saber concluso e pechado, os psicólogos teñen hoxe aínda a impresión de achárense nunha hora de alborada. Dispoñen de numerosas técnicas coas que poder traballar. Tal vez falta o plan xeral de campaña, que ofrezca a perspectiva global do que hai por facer. Se cadra, en suma, a construción dun ‘sistema’. Mentres chega, os investigadores acumulan informacións parciais coa esperanza de que á fin o crebacabezas encontrará a súa forma plena de significación e de sentido. A Psicoloxía entra, no século XXI, co espírito de invención e exploración que tivo na súa hora primeira.

Este esquema sucinto deixa na sombra, non obstante, o gran número de peripecias que nesa ciencia sobreviñeron na centuria que remata. Haberá agora que revisalas para ter unha idea máis cabal do sucedido.

AS INFLUENCIAS SOCIAIS. GUERRAS MUNDIAIS. CIENCIA SOVIÉTICA

A Psicoloxía xurdiu como un saber teórico, pero andando o tempo foise poñendo de manifesto a súa capacidade para resolver cuestións de moi diverso feito social. A súa significación como saber aplicado ía chegar, co tempo, a equipararse coa súa condición de ciencia pura.

Inicialmente, fóronse perfilando tres grandes campos de intervención. Un, directamente relacionado coa escola e os nenos; outro, o amplo mundo dos trastornos do comportamento, que deu lugar á Psicoloxía clínica; finalmente, o variado campo da industria, as institucións sociais, e incluso, aínda máis en concreto, o mundo relacionado coas grandes sacudidas bélicas que tiveron lugar na centuria. As demandas que foron apareceron en cada caso terminaron por exercer unha profunda influencia no desenvolvemento da Psicoloxía. Vexamos de modo moi sumario algúns dos fitos.

No campo da Psicoloxía escolar, hai que lembrar que en data tan temperá como 1899 William James, nunhas conferencias psicolóxicas ós mestres (*Talk to teachers*) xa afirmou a utilidade da súa ciencia para fundamentala metodoloxía de ensino e para ilustra-lo mestre sobre “cómo aprenden os nenos”; en 1903, E. L. Thorndike publicou un texto sobre a materia, e algo parecido sucede noutros países europeos; en Alemaña, Ernst Meumann

(1862-1915) tratou de aplicar sistematicamente a Psicoloxía de Wundt á Pedagogía (*Vorlesungen...1911-14*). Pero sobre todo, por necesidades xurdidas ante a escolarización obrigatoria, en 1905 Alfred Binet (1857-1911), en Francia, construíu co médico Theodor Simon (1873-1961) un test de intelixencia que ía converterse nunha proba de alcance universal, gracias ó seu valor práctico.

Desta sorte, o estudio do neno, da súa capacidade de aprender e das limitacións que poden sobrevirle, discapacitándoo para adquirir unha formación, foise consolidando entre os psicólogos, en interacción fecunda cos educadores. De entre as innumerables institucións e grupos que promoveron o seu estudio, hai que recordar, pola enorme influencia que no seu tempo exerceu, o Instituto Jean Jacques Rousseau, de Xenebra, fundado en 1912 por Edouard Claparède (1873-1940) e Pierre Bovet (1876-1944), que marcou un novo nivel no campo de colaboración entre Psicoloxía e Pedagogía. O conductismo achegou as súas técnicas de modificación de conducta para controlar situacións na aula e remediar déficits menores de rendemento dos escolares; logo, o cognitivismo fomentou as análises dos procesos de comprensión e de construción social do coñecemento, a atención á diversidade de formas de intelixencia, o fomento e educación da creatividade, e moitos outros temas relacionados coa aprendizaxe mailo ensino. Hoxe é un campo enorme, moi especializado, abarcador

de aspectos múltiples relacionados coa práctica educativa e a personalidade e dotes dos nenos (Gallagher, 1994; Pailincsar, 1998; Gardner, 2000). O seu estudio conduciu, ademais, a formular teorías amplas do desenvolvemento da cognición humana, con alcance para a xeneralidade da Psicoloxía; sobresaen neste punto a obra de Jean Piaget (1896-1980), figura de primeira magnitude na escena contemporánea.

O campo da Psicoloxía clínica medrou dun modo espectacular ó longo do século, converténdose en moitos lugares na primeira opción profesional dos psicólogos mozos. En efecto, tralo estudio dos procesos mentais pronto se ía aborda-lo dos seus trastornos e anomalías. Nesta tarefa os psicólogos atopáronse moitas veces situados a carón dos médicos e psiquiatras, ás veces enfrontados, outras en estreita cooperación. En realidade, o psicólogo tende a considera-lo trastorno como unha conducta defectuosa e maladaptativa, máis ou menos modificable mediante cambio de vivencias e hábitos, mentres o psiquiatra ve alí unha enfermidade con algunha especie de base orgánica, e tratable mediante remedios biofisiolóxicos (entre ámbolos extremos viría situarse a intervención psicanalítica, de índole máis ben psicolóxica pero realizada usualmente por médicos, polo que non me referirei aquí a ela).

Entre as figuras pioneiras cabe mencionar, xa en 1896, nos Estados Unidos, a Lightner Witmer (1867-1956), quen iniciou un tratamento cun neno

con problemas de dislexia a petición da súa mestra, estableceu unha pequena clínica na Universidade de Pensilvania e tratou de promover a aplicación dos saberes psicolóxicos ó remedio de deficiencias no comportamento. Pola súa parte, en Alemaña, un psiquiatra discípulo de Wundt, Emil Kraepelin (1856-1926), comezou a utilizar probas psicolóxicas para realizar un diagnóstico, convencido da utilidade deses medios para o mellor coñecemento dos trastornos mentais.

De contado, tanto en Europa como en América, fóronse multiplicando as probas diagnósticas e os modos e institucións para a intervención. En relación coas probas, J. McKeen Cattell, nos Estados Unidos, comezara a falar de 'tests mentais' en 1890; o interese por estes estendeuse axiña. Así, en Italia, G. C. Ferrari (1863-1935) e G. Guicciardi, editaron uns *Testi mentali per l'esame degli alienati (Tests mentais para o exame de alienados, 1896)*; pouco máis tarde, o belga O. Decroly, con R. Buyse, editaron 'A práctica dos tests mentais' (*La pratique des tests mentaux, 1908*) e en 1914, G. M. Whipple, nos Estados Unidos, reuniu en dous volumes un *Manual of Mental and Physical Tests*. Uns anos máis tarde (1938), Oscar Buros (1905-1978) fundou un anuario para a descrición e estudio de tests: o *Mental measurements Yearbook*, repertorio xa clásico neste campo. Algúns instrumentos alcanzaron difusión universal, como o MMPI (1943) ou o test de Rorschach (1921). Doutro lado, a creación de centros de tratamento atendeu

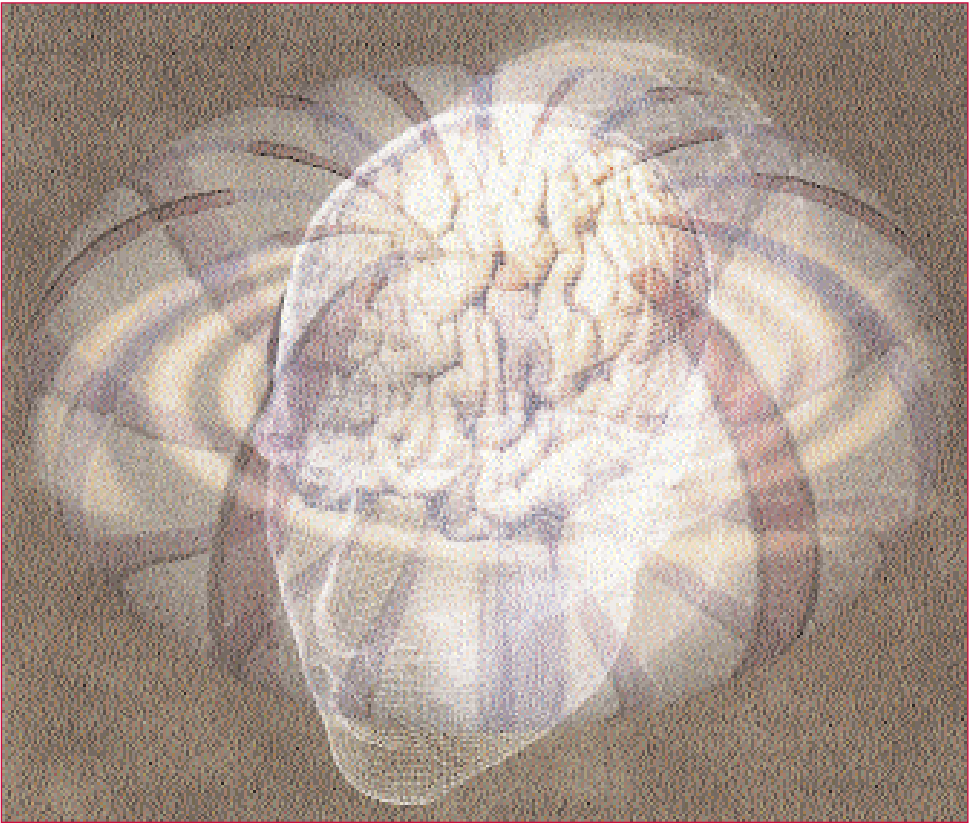
mozos maladaptados ou con atraso mental (como os centros creados por Healey nos Estados Unidos, ou Decroly en Bélxica). Así, foi crescendo a confianza dos primeiros psicólogos en canto á súa capacidade para interviren con personalidade e eficacia nese complexo e vasto campo. En particular, como consecuencia do conductismo desenvolveuse unha aproximación á psicopatoloxía fundada na ciencia da aprendizaxe —a terapia de conducta, tal vez iniciada por M. C. Jones en 1924, nos EUA, e logo fundada na obra converxente de H. J. Eysenck, B. F. Skinner e J. Wolpe—, así como outras de orientación humanista e sistémicas (A. H. Maslow, C. Rogers, E. Berne, Pearls, etc.), atentas a reexaminar funcionalmente o sistema de valores e a visión do mundo do paciente. En xeral, tivo grande aceptación a proposta que nos Estados Unidos se fixo a mediados de século, dun modelo de psicólogo clínico ('modelo de Boulder') que habería ser non só terapeuta senón tamén investigador (Raimy, 1950). Logo, multiplicouse a presenza do psicólogo nos sistemas de saúde, realizando tarefas de prevención de enfermidade, cooperación con grupos sanitarios e de apoio emocional e cognitivo ós pacientes (Rodríguez Marín, 1998). En xeral, o psicólogo clínico enfróntase hoxe a un dilatado campo de cuestións no que sobresaen os temas das perturbacións do desenvolvemento intelectual, os trastornos emocionais (depresión, ansiedade, estrés) e as varias formas de inadaptación no marco das relacións interpersoais e sociais.

Pola súa parte, a Psicoloxía industrial mereceu pronto a atención de científicos e de empresarios, ó advertirse que a mellor adaptación do home ó seu posto de traballo tiña condicións vantaxosas para o traballador e a súa seguridade e satisfacción no emprego, ó tempo que a utilización de obreiros máis capacitados producía beneficios económicos ás súas empresas. Así, en 1908, Parsons creou en Boston (EUA) unha oficina vocacional, A. G. Christiaens (1860-1937) outro centro en Bruxelas, e o movemento da orientación profesional foise difundindo por diversos países. Paralelamente, xurdiron grupos interesados no estudio e organización científica do traballo, núcleo dos estudos de F. W. Taylor (1856-1915), logo xerme dunha vasta corrente que ía organizar reunións e publicacións, e que atraeu a atención de enxeñeiros e gobernos a este tipo de enfoque da actividade industrial, axitada por outro lado polas organizacións sociolaborais defensoras da persoa e dos dereitos do traballador.

Moitas outras aplicacións xurdiron, tralo contacto activo dos psicólogos e a sociedade. Unha delas foi o estudio da calidade e veracidade dos testemuños entre testemuñas chamadas a declarar na corte xudicial. William Stern (1871-1938), Otto Lipmann, Karl Marbe en Alemaña, Binet en Francia, e en seguida outros autores noutros países, deseñaron probas para calibrar a fidelidade das declaracións dos diferentes individuos ante unha situación definida. Dábase así un paso interesante, ó

mostra-la utilidade das novas técnicas en campos tan serios e importantes como o da Administración de xustiza. Outra aplicación foi a psicoloxía do anuncio industrial e comercial, campo no que foi pioneiro o americano Walter Dill Scott, quen introduciu as técnicas experimentais xa en 1902 para deseñar anuncios dunha compañía de ferrocarrís.

O complexo mundo aplicado deu cun espírito comprensivo capaz de ofrecerlle unha estrutura conceptual que lle proporcionou unha estrutura intelectual coherente; trátase do psicólogo alemán Hugo Münsterberg (1863-1916), logo durante moitos anos activo nos Estados Unidos, autor duns *Fundamentos de psicotecnia* (*Grundzüge der Psychotechnik*, 1914) e de numerosos

O mundo dun mesmo, Moon Runner Desing Ltd.

Existen profundas diferencias psíquicas entre uns individuos e outros, de modo que as súas reaccións e rendementos ante as diferentes situacións forzosamente han ser distintas.

estudios aplicados ó campo da industria e a escola.

Desde entón ata hoxe, numerosas investigacións exploraron as múltiples dimensións do individuo que posúen relevancia para o funcionamento das organizacións —aptitudes, habilidades, fatiga, motivación, socialización, etc.— mentres outras foron clarificando as demandas obxectivas que estas imponen ós individuos —liderado, sistemas de *roles*, clima social, etc.—. A Psicoloxía, neste terreo, móvese en estreita relación coas ciencias do *management*, os estudos de grupos, as ciencias da empresa, e convertéronse nun campo con singularidade propia, como Psicoloxía das organizacións (Peiró, 1983,1990).

A base destes estudos atópase na existencia de profundas diferenzas psíquicas entre uns individuos e outros, de modo que as súas reaccións e rendementos en diferentes situacións —de aprendizaxe, formación, traballo, etc.— forzosamente han ser distintas. Un xenial psicólogo inglés, Francis Galton (1822-1911), iniciara xa no século XIX a análise desas diferenzas, relacionándoas coa herdanza individual de cada un; mesmo deseñou probas para a súa avaliación, pero sobre todo, abriu o campo amplísimoo do seu estudio, que continuaron J. McK. Cattell nos Estados Unidos e William Stern (1871-1938) e Otto Lipmann (1880-1933) en Alemaña, entre outros (Fernández Ballesteros, 1980). Aquí atendeuse preferentemente á comparación entre individuos e á análise dos rangos de varia-

ción das súas habilidades. Esta perspectiva diferencialista foi esencial para promover a creación de probas de avaliación de individuos, así como para dar unha sustentación científica ós movementos reivindicativos contra a marxinação e a segregación de grupos, o que achegou á Psicoloxía fortes cargas ideolóxicas (Jacoby e Glauberman, 1995). Como pode inferirse facilmente de todo isto, esta ciencia veu situarse no centro de innumerables conflitos sociais, con carga política de vario signo, e sempre ligados a concepcións socioantropolóxicas definidas que influíron no destino de boa parte das teorías implicadas.

OS AVANCES DA PSICOLOXÍA DURANTE AS GUERRAS MUNDIAIS

A Primeira Guerra Mundial (1914-1918) puxo a Psicoloxía sobre o mapa americano, dixo Cattell (Samelson, 1979). A necesidade de asignar miles de homes a postos técnicos de perfil moi variado representou un gran problema, ó que algúns psicólogos crearon deber enfrontarse. A Sociedade Americana de Psicoloxía (APA) creou un comité, en 1917, baixo a presidencia de R. M. Yerkes, que ideou dúas probas de intelixencia xeral para seleccionar candidatos. Sobre a base da experiencia xa considerable de avaliación de intelixencia, o comité construíu dous famosos tests, un para suxeitos instruídos e lectores, outro para os que non sabían ler nin escribir. A primeira coñécese como proba 'Army Alfa', a outra,

como 'Army Beta'. Ambas amosan correlacións altas cando se compararon con medidas de distintos tipos de criterio de rendemento. O resultado satisfizo as autoridades e demostrou a eficacia desas técnicas.

Tamén en Europa tivo a guerra as súas consecuencias. Necesitábase seleccionar futuros pilotos de aviación, e a isto se dedicaron A. Gemelli en Italia, Camus e Nepper en Francia, ó tempo que no exército alemán se aplicaban estas técnicas para seleccionar oficiais e especialistas técnicos. Deste xeito, o conflito bélico tivo, como efecto marginal, incrementa-la solidez e reputación dos psicólogos aplicados. E nos anos da Segunda Guerra Mundial habería xa un amplo núcleo de especialistas ó servicio dos distintos exércitos, que ampliarían os seus traballos en múltiples direccións: o deseño de accións de propaganda destinadas a modifica-las actitudes das poboacións civís, a atención ós combatentes con padecementos mentais, a selección de persoal, etc. Isto deu orixe a unha 'psicología militar' e, sobre todo, á inclusión de modo normal de grupos psicotécnicos nos exércitos dos países desenvolvidos.

Se as guerras evidencian o impacto da vida social sobre o progreso desta ciencia, tamén outros cambios e acontecementos políticos o amosan igualmente. Poucos casos se poden comparar, non obstante, co acontecido en Rusia.

Alí, os tremendos cambios experimentados pola sociedade condiciona-

ron de modo moi forte a Psicología que cultivaban. Baste notar que, nos primeiros anos do século XX, na Rusia tsarista, houbo, entre outras cousas, unha escola de tradición wundtiana, liderada por G. Chelpanov (1862-1936), o mesmo que sucedía noutros lugares. A revolución soviética de 1917 impuxo en cambio unha Psicología fundada na obra de K. Marx, que mantivo o seu imperio inalterado ata a caída do réxime en 1990. Nese longo período púidéronse sinalar algunhas etapas, estreitamente relacionadas coa aparición e efectivo dominio político exercido por J. Stalin (1879-1953). A influencia deste autócrata deixouse sentir en tódolos eidos sociais e culturais; en Psicología, impuxo unha visión dialéctica, que desde 1950 se puido conxugar coa concepción fisiolóxica liderada por I. Pavlov. Marxismo e pavlovianismo fixeron da 'actividade' humana o obxecto da Psicología; o seu estudio levouse a cabo gracias á contribución de figuras como A. Luria, A. Leontiev e outros, fortemente inspirados polas ideas de Lev Vigotski sobre o desenvolvemento sociohistórico da personalidade humana. A caída do réxime soviético en 1990 entrañou un cambio na teoría psicolóxica rusa, que semella ter tornado cara a sistemas de Psicología humanista desenvolvidos en Occidente e ata entón prohibidos alí (Shuare,1990).

Como se ve, o pensamento psicolóxico está sempre estreitamente ligado coas situacións sociopolíticas, o que non se pode deixar de relacionar coa

implicación directa que a Psicoloxía ten sempre coas concepcións antropolóxicas, usualmente conectadas de varias maneiras coas ideoloxías dominantes nunha sociedade.

AS POLÉMICAS DO SÉCULO

Non hai ciencia empírica que non conteña, na historia do seu desenvolvemento, algunhas polémicas e controversias famosas, resultado da confrontación de puntos de vista discrepantes sobre problemas de feito. A necesidade de avalialos datos desde sistemas conceptuais distintos xera, como é lóxico, tales discrepancias.

Non se trata de facer unha historia de controversias. O que nos interesa é mostrar cómo a historia da Psicoloxía no noso século deu cabida a varias delas; o seu recordo e exame botan algunha luz sobre o sentido mesmo desta ciencia, examinándoas moi brevemente.

A primeira que imos considerar aquí é a que enfrontou os primeiros psicólogos a propósito da cuantificación e a medida dos procesos mentais. A Psicofísica, en pleno século XIX (G. T. Fechner, 1860) levou a cabo un estudio cuantitativo das relacións entre estímulos e sensacións. Dominaba en ciencia a idea de que era preciso medi-los fenómenos para poder coñecelos adecuadamente. Non obstante, a intención de medi-lo psíquico parecíalles a moitos algo inaceptable. Pensaban que se trataba dun continuo fluír de calidades na

experiencia consciente, onde non cabía achar unha unidade rigorosa nin, polo tanto, unha medición. O filósofo Henri Bergson (1859-1941) insistiu en que toda cuantificación do psíquico falseaba os seus datos radicais; carentes de partes, neses procesos os cambios de intensidade serían en realidade variacións cualitativas (Bergson, 1889). Figuras como William James ou Hugo Münsterberg sustentaron posicións análogas. Aínda en 1932, un comité da Asociación Británica para o Avance da Ciencia examinou a posibilidade desas medicións de sensacións, e ó cabo duns anos elaborou unhas conclusións negativas (Campbell, 1938, 1940; Jañez, 1992, 33). A pesar disto, L. L. Thurstone animouse a construír escalas subxectivas, movido coma outros investigadores polo afán de axustarse a un modelo científico cuantitativo de ciencia natural. Para a súa teoría encontrou o referendo dunha teoría sumamente xeral, na que medir sería asignar números a obxectos ou acontecementos segundo regras (Campbell, 1940; Guilford, 1954; Stevens, 1952). Isto é factible incluso cos sentimentos e outros estados psicolóxicos. Paralelamente, o desenvolvemento dos tests abriu outro camiño que resultou sumamente fértil: a análise matemática das correlacións entre puntuacións de diversos tests, ou 'análise factorial'. A partir de certas ideas do inglés Ch. Spearman, púidose determinar por varios métodos uns 'factores' cos que cabe explicar e reconstruír aquelas correlacións analizadas (Yela, 1956). Este permitiu afondar na estrutura hipotética de constructos

complexos como os de intelixencia ou a personalidade, describindo núcleos relativamente definidos dentro deles. Esa 'cuantificación operativa' difundíuse a outros campos da Psicoloxía ata resultar absolutamente normal.

Outra longa e complexa polémica é a que enfrontou, e aínda en certo modo o segue facendo, os partidarios do emprego dos tests para a avaliación da intelixencia fronte a aqueles que os consideran inadecuados.

Xa vimos que nos Estados Unidos tales tests alcanzaran un valor social indiscutible trala Primeira Guerra Mundial, cando se construíron e aplicaron dous tests colectivos, o Army Alfa e o Beta, que se xulgaron moi efectivos. Isto tivo consecuencias. Supoñíase que a intelixencia medida estaba baseada en aptitudes mentais innatas. Ó aparecer diferencias entre suxeitos de varias razas xurdiron disensións e acusacións de racismo. Houbo quen afirmou que o 89 % dos negros parecía mostrar debilidadade mental (Gould, 1987, 241), e algúns reafirmaron así as súas políticas segregacionistas ou as restricións á inmigración en EUA ("Immigration Restriction Act", 1924) que xa se viña operando. A polémica estaba servida entre partidarios dunha intelixencia puramente herdada e os defensores dunha intelixencia 'adquirida' (*natura versus nurtura*). Un educador inglés, H. Gordon, informou de que as medidas que ofrecían nenos pertencentes a grupos socialmente privados comezaban sendo normais e coa idade ían diminuindo, como resultado do ambiente

adverso; tamén argumentaron en favor dunha visión ambientalista autores como o famoso periodista Walter Lippmann, ou psicólogos como W. C. Bagley. Estas críticas obrigaron a depurar-la construción de tests. Aínda nos nosos días son moitos os que consideran preferibles as probas proxectivas, cualitativas, para o estudio da personalidade, a pesar das innegables virtudes e rigor de moitas das psicométricas.

Tamén por mor desas tensións, nalgúns países, como a Rusia soviética, chegouse a prohibi-lo uso dos tests e a psicotecnia que estes facían posible. As autoridades soviéticas, en efecto, mantiñan a tese de que a conciencia dos individuos depende esencialmente das relacións económicas e productivas existentes na súa sociedade. Unha teoría hereditarista da intelixencia e uns tests que mediran esta resultaban ser cousas 'burguesas' e contrarrevolucionarias que viñan a perturba-la doutrina establecida. Como consecuencia disto, en xullo de 1936 decretaron a prohibición do uso de tests en escolas e fábricas, mediante un documento famoso, "Sobre distorsións paidolóxicas no Comisariado de Educación", que representou un duro golpe á práctica dos psicólogos aplicados na Unión Soviética durante moitos anos.

As polémicas non cesaron de xurdir, dadas as implicacións sociais e políticas que os tests presentan (Gould, 1981). En tempos recentes, a oposición entre innatismo e ambientalismo volveu enfrontar figuras como H. J. Eysenck e L. Kamin, (1983), e máis

recentemente aínda, remanece na amplísima discusión (Jacoby e Glauberman, 1995) xurdida da publicación dun estudio de Herrnstein e Murray (*The Bell curve*, 1994) onde se reafirman as implicacións entre grupos étnicos e intelixencia, e entre nivel de intelixencia e posición máis ou menos elevada na escala social americana.

Con todo, quizais sexa a historia das peripecias acontecidas ó tema da conciencia a que mellor perfile a evolución desta ciencia. A materia é moi complexa, e aquí non cabe abordala dun modo suficiente (Pinillos, 1983; Estany, 1999). En todo caso, hai que recordar que a Psicoloxía se iniciou como unha ciencia da experiencia inmediata (Wundt), cun suposto básico que era, precisamente, esa presenza inmediata e obxectivada de fenómenos e acontecementos a un suxeito, tamén presente a si mesmo de modo reflexivo, e que entrañaría unha esencial dualidade, a do suxeito fronte ó seu obxecto, nun acto de ‘conciencia’. Dada esa presencialidade, o suxeito non só vive senón que é testemuña das súas vivencias, dando un testemuño que é ‘retrospectivo’, pois refírese ó inmediatamente ocorrido, convertido en obxecto xa fixado, dentro do fluír das vivencias. Pareceu por iso que esa reflexividade —ou ‘introspección’— era esencial para o seu coñecemento, e pensouse que nela había de consistir o método da Psicoloxía.

As dúbidas e críticas á introspección, sen embargo, xa viñan de atrás. I. Kant, por un lado, e A. Comte, por

outro, advertiron nela graves limitacións: a súa alteración por causas emocionais; a imposibilidade de observar os actos de coñecer *in fieri*, debendo conformarse co exame dos coñecementos xa sidos; a imposibilidade de dar un contraste obxectivo ás súas informacións (Carpintero, 1996).

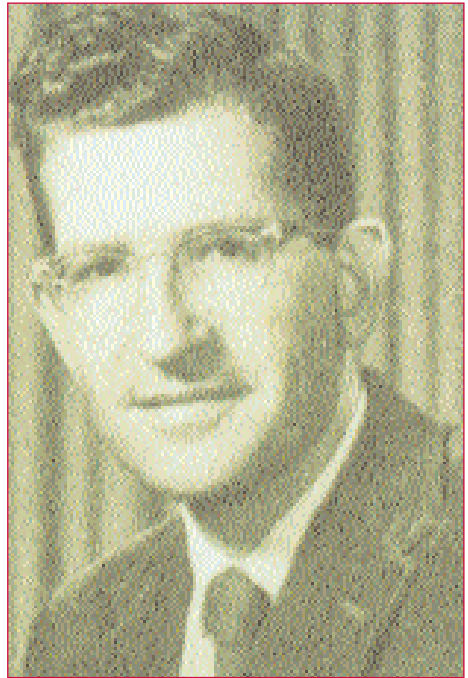
A principios de século, William James manifestou as súas dúbidas sobre a existencia dunha conciencia concibida como algo oposto ós obxectos; ó tratar de percibi-lo meu coñecer, só captaría “algún feito corporal” (James, 1947, 551). Un paso máis, e J. B. Watson chegou a eliminar da súa psicoloxía o estudo dos estados de conciencia (Watson, 1913), convertendo a conducta, como ‘feito público’ e observable en obxecto daquela, e entendendo que a introspección só informaba de ‘escuras reaccións corporais’ (Watson, 1970). Abriábase o tempo dunha nova Psicoloxía, o conductismo, para o cal a conciencia era unicamente un residuo medieval do que non cabía facer obxecto de ciencia. En calquera caso, esta ciencia habería de construírse sen referencia ningunha a esa conciencia persoal e subxectiva.

Certamente, a ‘revolución conductista’ non empeceu que da conciencia se falara noutros lugares —en Moscova, Xenebra, Madrid ou Cambridge—.

Precisamente Piaget, en Xenebra, e Vigotski na Unión Soviética, inspirados polo estudo da actividade infantil, ían concibila como un espacio semántico

co, constituído mediante signos, co que o suxeito se refire á realidade e comeza por dicila a si mesmo. Ese mundo de signos implica en gran medida unha influencia social. Tamén a psicanálise de Freud concedería enorme importancia á linguaxe como vehículo de vivencias conscientes. Pero co seu desprazamento a un segundo plano en relación co inconsciente, o papel da conciencia comezou a sufrir unha eclipse, que se viu reforzada pola estreita equiparación da conducta humana coa animal, impulsada polo conductismo e continuada por biopsicólogos e etólogos. Se a isto engadímola hexemonía política dos Estados Unidos e o afundimento alemán trala Segunda Guerra Mundial, teremos unha imaxe bastante adecuada do cúmulo de circunstancias que impulsaron aínda máis, se cabe, a vixencia do 'anti-mentalismo', ata o xurdimento dunha vigorosa alternativa ó conductismo.

Acostúmase atribuírle a outra famosa polémica o valor de marca-la fin do 'imperio conductista' —se cabe chamarlle así— e a apertura a unha nova época de 'Psicloxía da mente'. É a que xurdiu entre o lingüista Noam Chomsky e o psicólogo B. F. Skinner, ó criticar o primeiro as posicións defendidas polo segundo nun libro acerca da linguaxe, ou mellor, acerca da 'conducta verbal', *Verbal behavior* (Chomsky, 1959; Skinner, 1957). A idea de explicala linguaxe en termos de mera aprendizaxe social mercé á intervención de complexos plans de reforzo resultaba, a xuízo de Chomsky, insuficiente para

Noam Chomsky. Este lingüista mantivo unha gran polémica co psicólogo Skinner polas súas ideas sobre a conducta verbal.

explica-la xeración e comprensión de frases e oracións que realiza un suxeito competente nunha lingua determinada. Esas tarefas requiren, ó seu entender, a posesión dunha 'gramática', isto é, un mecanismo xerador de frases ordenadas e organizadas segundo regras que implicarían a posesión dunha 'mente' por parte do suxeito, capaz de codificar e descodificar mensaxes segundo as ditas regras.

Esta reacción non foi un feito solitario. Foi envolta en toda unha serie de acontecementos e achados na Psico-

loxía experimental que terminaron por lle devolver un lugar dentro da teoría á mente e ós procesos conscientes (Baas, 1986; Gardner, 1987; Valiña e Martín, 1993). Constitúe o presente da nosa ciencia. É a chamada Psicoloxía cognitiva.

OS CAMPOS ESPECIALIZADOS

A Psicoloxía medrou no século XX en innumerables direccións. Non só en campos aplicados —o deporte, a publicidade, a criminoloxía, a seguridade viaria e tantos outros mundos que integran a vida do home actual—, senón en áreas fundamentais, que representan novos niveis nos que cabe consideralos fenómenos da vida mental.

Un é o nivel constituído pola inserción do individuo nunha sociedade determinada, coa conseguinte aparición de procesos específicos dos que logo depende boa parte do seu facer individual.

Os sociólogos positivistas —Comte primeiro, Levy-Bruhl, Durkheim logo— xa advertiron que a mentalidade dun individuo en boa medida resulta da adquisición dunha mentalidade ou concepción do mundo que é de orixe social. Gabriel Tarde (1843-1904) destacou o enorme papel da imitación nesa adquisición de hábitos e valores dentro dunha sociedade; Gustavo Le Bon (1841-1913) realizou unha análise xa clásica dos procesos polos que un individuo, dentro dunha multitude ou masa, asume comportamentos colecti-

vos emocionais ó tempo que suspende os seus xuízos máis críticos e intelectivos (*La psychologie des foules*), e pouco despois, S. Freud elaborou desde a súa teoría psicanalítica de pulsións, inconsciente e represión, a idea dunha sociedade represora que evita o incesto e a agresión ó pai, e impón un mundo moral que se interioriza a través de ideais e represións.

Novos pasos conduciron a consolidar a visión da orixe social da mente humana. J. M. Baldwin, logo P. Janet, Ch. Cooley, entre outros, exploraron esa dimensión esencial de toda persoa ou 'eu' (*self*). Houbo intentos de reducir a súa orixe a un proceso de tipo instintivo (W. McDougall) ou a procesos de comunicación a través dos cales se adquiren contidos simbólicos, regras, expectativas, papeis para cubrir na interacción (G. H. Mead [1863-1931]), mesmo se vai configurando a propia conciencia, especialmente gracias á linguaxe (L. Vigotski [1896-1934]).

Os psicólogos sociais exploraron a formación das actitudes, a adquisición de papeis de xénero (masculino/feminino), os fenómenos dentro dos grupos pequenos, o desenvolvemento da actividade dentro dun marco e un clima social, os procesos de liderado, así como a constitución da conciencia moral, a formación de ideais de conducta (logro, conformidade, etc.) e os múltiples procesos mediante os cales avalían unhas persoas a outras, sintonizan as súas opinións e actitudes para lograr determinadas situacións de equilibrio consistente, ou atri-

búen a outros intencións dentro das estruturas sociais e organizacións, para mencionar só algunhas cuestións (Steiner, 1979; Munn, 1989). Todo o cal supón, sen dúbida, un plano máis complexo có dos fenómenos estritamente individuais, se ben cada vez é máis evidente que a interacción entre individuo e sociedade é esencial, e non un engadido extrínseco, á mente humana.

No outro extremo, indo do individuo cara á súa constitución biolóxica e a súa dimensión de organismo natural, a Psicoloxía, que empezou por explorar as bases fisiolóxicas dos procesos psíquicos (desde os primeiros achados dos centros cerebrais da linguaxe, como o da linguaxe falada —Broca— ou o da comprensión auditiva —Wernicke— aínda no século XIX), continuou describindo e localizando procesos, cada vez con técnicas máis sofisticadas. Ó estudio dos fenómenos sensoriais seguíronlle outros máis complexos, como o mundo das emocións —Cannon, Marañón, Papez, MacLean, entre outros—, o do soño e a vixilia —Magoun, Moruzzi, Luria, etc.—, a memoria —Hydén, Halstead, Penfield, McConnell, Rosenzweig...—, as aprendizaxes —Franz, Lashley, Hebb...—, a linguaxe, a motivación... A Psico-fisioloxía do comportamento deu grandes pasos a raíz de introducirse novas técnicas exploratorias, en particular as de neuroimaxe (por tomografía axial computarizada, por emisión de positróns, variación de fluxo sanguíneo cerebral, etc.) e, aínda máis recentemente, ó se lograr determinar, dentro

dunha exploración sistemática do xenoma, mesmo que sexa de forma inicial, a localización dos xenes implicados na xeración de diferentes procesos normais e de trastornos do comportamento. Tal coñecemento abre perspectivas extraordinariamente prometedoras. Moitas das posibilidades desta nova xenética da conducta están aínda por precisar, pero sen dúbida nos atopamos nun momento de iniciación dunha nova época.

EN CONCLUSIÓN

Hai uns anos, algúns autores formuláronse o problema de se a Psicoloxía é unha ou varias ciencias, se o seu campo é delimitable arredor dun único obxecto, e se dispoñemos dun corpo conceptual e dunha linguaxe tales que caiba afirma-la unidade desta ciencia (Staats, 1983; Mayor, 1989; H. Yela, 1989); en lugar de 'psicoloxía', Koch propuxo falar de 'estudios psicolóxicos' (Koch, 1984). Sen dúbida, hai moitas razóns que levarían a acepta-la pluralidade radical neste campo. Ó longo das páxinas anteriores pódese comproba-la diversidade de perspectivas, a pluralidade de niveis de análise, a variedade de autores e obras que foron tomados como marcos de referencia, a existencia de tradicións nacionais diversas, en suma, a complexidade do campo case imposible de reducir a unidade.

Pero ó mesmo tempo, non hai dúbida de que toda esa multiplicidade

inmensa ten unha unidade histórica que a envolve. O proxecto inicial de construír unha ciencia natural verbo da mente e os problemas da subxectividade, que eran cuestións ata entón da filosofía, atopou unha resposta plenamente favorable nada, sobre todo, da vixencia do saber científico. Cumpría unha ciencia da mente, facía falta 'esa' ciencia que se propoñía —foi o mérito que atribuímos a Wundt—. Cando logo contemplámo-las múltiples construcións teóricas a que se chegou, non deixa de transparentarse, como en filigrana, o proxecto wundtiano en forma de insuficiencia, de limitación, de prisión conceptual da que foi forzoso saír. A unidade da Psicoloxía, antes que mero desenvolvemento duns principios comúns, é resultado dun proceso dialéctico de negación e superación de construcións, dentro dun xeral proxecto de comprender, co método da ciencia, a conducta humana e as determinacións mentais que a rexen e xeran.

Se a Psicoloxía fose mera teoría de salón, puro xogo de conceptos con que ocupa-la mente con certos obxectos ideais, tal vez os psicólogos terían posto todo o seu empeño en producir un sistema último, completo e coherente. Pero non o é. É un saber cunha implicación extraordinariamente forte na vida práctica, individual e colectiva, e as demandas de todo tipo que a sociedade lles fai chegar non permiten ós seus cultivadores pecharse nunha torre de marfil, e obrígaos a cadora a baixar á area da vida cotiá. Tal vez non dispoñan de instrumentos impecables, nin

poidan dar resultados fóra de toda discusión. É un saber, como o de toda ciencia, que se sabe provisional, limitado, aberto ó seu continuo reexame, sostenido polas confirmacións da experiencia pasada pero cuestionado pola do futuro, pendente de vir. Dispón o home, ademais, dunha psicoloxía do sentido común ou da linguaxe ordinaria, coa que enche as fendas que unhas ou outras teorías puideran deixar entre si. E tende ademais en ocasións a ver toda aquela pluralidade de sistemas como modos complementarios con que se tería chegado a ve-la complexísima, fluída e varia realidade da existencia humana. O século XX trouxo, sen dubidalo, a inmensa riqueza da Psicoloxía actual. Cabe pensar que o próximo século a dote, ó cabo, de unidade sistemática última e radical. É algo que está por diante, como futuro prometedor e como reto para cantos a cultivan.

BIBLIOGRAFÍA

- Adarraga, P., e J. L. Zaccagnini, *Psicología e inteligencia artificial*, Madrid, Trotta, 1994.
- Baars, B. J., *The cognitive revolution in psychology*, Nova York, Guilford Press, 1986.
- Bergson, H., *Essai sur les données immédiates de la conscience*, en *Oeuvres*, París, PUF (orix. 1887), 1959.
- Campbell, N. R., "Symposium: Measurement and its importance for

- philosophy", *Aristotel. Soc. Suppl.*, vol.17, 1938.
- Campbell, N. R., et al., "Final report", *Advancem. Sci.* 2, 1940, 331-349.
- Caparrós, A., *H. Ebbinghaus. Un funcionalista investigador tipo dominio*, Barcelona, Eds. Universidad Barcelona, 1986.
- Carpintero, H., *Historia de las ideas psicológicas*, Madrid, Pirámide, 1996.
- Estany, A., *Vida, muerte y resurrección de la conciencia*, Barcelona, Paidós, 1999.
- Eysenck, H. J., e L. Kamin, *La confrontación sobre la inteligencia. ¿Herencia-ambiente?*, Madrid, Pirámide, (orig. 1981), 1983.
- Fernández Ballesteros, R., *Psicodiagnóstico. Concepto y metodología*, Madrid, Cincel, 1980.
- Gallagher, J. J., "Teaching and learning: new models", *Ann. Rev. Psychol.*, 45, 1994, 171-95.
- Gardner, H., *La nueva ciencia de la mente*, Barcelona, Paidós, 1987.
- _____, *La educación de la mente y el conocimiento de las disciplinas*, Barcelona, Paidós, 2000.
- Gould, S., *The mismeasure of man*, Nova York, Norton, 1981.
- Gruber, H., "Darwin on psychology and its relation to evolutionary thought", en R. W. Rieber e K. Salzinger (eds.), *Psychology. Theoretical-historical perspectives*, Nova York, Academic Press, 1980, 145-176.
- Guilford, J., *Psychometric methods*, Nova York, Mc Graw Hill, 2ª ed., 1954.
- Hernstein R., e C. Murray, *The Bell curve. Intelligence and class structure in American life*, Nova York, Free Press, 1994.
- Jacoby, R., e N. Glauberman (eds.), *The Bell curve debate. History, documents, opinions*, Nova York, Random House, 1995.
- Jañez, L., "Psicofísica", en Mayor, J., e J. L. Pinillos (eds.), *Tratado de psicología general*, Madrid, Alhambra, III, 1992, 1-44.
- Koch, S., "Psychology versus the psychological studies", *XXIII Congreso Internacional de Psicología*, (IUPsyS), Acapulco, Resumos, I, 1984, 175.
- Matarazzo, J. D., "Psychological testing and assessment in the 21st Century", *Amer. Psychol.*, 47(8), 1992, 1007-1018.
- Munné, F., *Entre el individuo y la sociedad. Marcos y teorías actuales sobre el comportamiento interpersonal*, Barcelona, PPU, 1989.
- Napoli, D., *Architects of adjustment*, Port Washington, Kennikat Press, 1981.
- Palincsar, J. S., "Social constructivist perspectives on teaching, and learning", *Ann. Rev. Psychol.*, 49, 1998, 345-75.

- Peiró, J. M., *Psicología de la organización*, Madrid, UNED, 2 vols., 1983.
- _____*Organizaciones: Nuevas perspectivas psicossociológicas*, Barcelona, PPU, 1990.
- Pinillos, J. L., *Principios de psicología*, Madrid, Alianza, 1975.
- _____*Las funciones de la conciencia*, Madrid, R. Acad. de CC. Morales y Políticas, 1983.
- Polaino, A., *La metapsicología freudiana*, Madrid, Dossat, 1981.
- Raimy, V., *Training in clinical psychology*, NovaYork, Prentice Hall, 1950.
- Rieber, R. W. (ed.), *Wilhelm Wundt and the making of a scientific psychology*, Nova York, Plenum, 1980.
- Rivière, A., *Objetos con mente*, Madrid, Alianza, 1991.
- Rodríguez Marín, J., "Psicología de la salud y psicología clínica", *Papeles del Psicólogo*, 69, 1998, 41-47.
- Sahakian, W., *History and systems of social psychology*, Washington, Hemisphere Publs. Co., 1982.
- Shuare, M., *La psicología soviética tal como yo la veo*, Moscova, Progreso, 1990.
- Skinner, B. F., *Verbal behavior*, Nova York, Prentice Hall, 1957.
- Staats, A., *Psychology's crisis of disunity. Philosophy and method for a unified science*, Nova York, Praeger, 1983.
- Steiner, I. D., "Social psychology", en E. Hearst (ed.), *The first century of experimental psychology*, Hillsdale, Lawrence Erlbaum, 1979, 513-558.
- Stevens, S. S., "Mathematics, measurement and psychophysics", en S. Stevens (ed.), *Handbook of experimental psychology*, Nova York, Wiley, 1951
- Valiña, M. D., e M. Martín, *Psicología cognitiva. Perspectiva histórica, métodos y metapostulados*, Santiago de Compostela, Tórculo, 1993.
- Watson, J. B., "Psychology as the behaviorist views it", en W. Dennis (ed.), *Readings in the history of psychology*, 1948, Nova York, Appleton, 1913, 457-471.
- _____*Behaviorism*, Nova York, Norton, (orig.1930) 1970.
- Yela, M., "Unidad y diversidad de la psicología", en J. Mayor e J. L. Pinillos (eds.), *Tratado de psicología general*, Madrid, Alhambra, I, 1989, 71-92.

